

„VISSZHANGOT VER AZ IDŐBEN”

*Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály
születésnapjára*

Szerkesztette

BENGI LÁSZLÓ
HOVÁNYI MÁRTON
JÓZAN ILDIKÓ

KALLIGRAM
Pozsony, 2013

A kötet megjelentetéséhez hozzájárult
a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal támogatása.

© Szerzők, szerkesztők, 2013
ISBN 978-80-8101-724-7

VINCZE FERENC

A harmadik csoport:
Aktionsgruppe Banat

Amikor a hetvenes évek elején a temesvári germanisztika hallgatói párbeszédet kezdeményeztek egymás között, továbbá közös felolvasásokat szerveztek, még aligha volt sejthető, hogy az egyetemisták e laza csoportosulása az *Aktionsgruppe Banat* néven fog bevonulni a német irodalomtörténetbe.¹ Az 1968-as események, Románia kissé különutas politikája mind hozzájárultak ahhoz a korhangulathoz, amely lehetővé tette, hogy egy fiatal, a rendszerrel szemben gyakran kritikus írónemzedék színre lépjen, és a 20. század második felének harmadik jelentős német írói csoportjává formálódjon. Mielőtt azonban az *Aktionsgruppe Banat* fellépésének körülményeit és jelentőségét részletesebben felfejtenénk, érdemes néhány szót szentelni magának a jelenségnek.

A csoportként való (ön)reprezentáció, a közös megjelenés nem volt hagyomány nélküli a német irodalomban. A második világháborút követően még az amerikai hadifogolytáborokban

¹ A csoporthoz tartoztak: Johann Lippert, Gerhard Ortinau, Anton Sterbling, Richard Wagner, Ernest Wichner, William Totok, Rolf Bossert, Werner Kremm. Az *Aktionsgruppe Banat*tal együtt emlegetett későbbi Nobel-díjas, Herta Müller, továbbá Horst Samson vagy Werner Söllner a csoport megszűnése után létrejött temesvári Adam Müller-Guttenbrunn irodalmi kör tagjai voltak, melyben az *Aktionsgruppe* tagjai is jelen voltak.

szerveződött *Der Ruf* című folyóirat amerikai nyomásra történt betiltása után (ARNOLD 2004, 18–29), mintegy annak folytatásaként alakult meg 1947-ben a *Gruppe 47*. A korábbi folyóirat-szerkesztő, későbbi csoportalapító az a Hans Werner Richter volt, aki a csoport fennállásának közel húsz éves időtartama alatt mindvégig magánál tartotta a közös felolvasásokra történő meghívás jogát (VIZKELETY 1964, 7–10). Az összetartozást alapvetően az antifasiszta attitűd jelentette, további közös poétika, egységes világnézet aligha volt felfedezhető a csoport tagjainál. A nyelv tudatos szétbontása mellett inkább a harmincas évek jelenségeinek megtagadásában helyezkedtek azonos álláspontra: elutasították „a Rilketől és Georgétől eltanult, de már üressé vált formaművészetet, a hamis pátosztól duzzadó »faji« irodalmat és a »belső emigráció« íróinak gyakran nehezen érthető, túl bonyolult művészetét” (VIZKELETY 1964, 9). Tagjai között ott találjuk Heinrich Böllt, Günter Grasst, Hans Magnus Enzensbergert, Alfred Anderscht vagy éppen a csernovitzi születésű Paul Celant.

Nem sokkal később, az ötvenes évek elején alakult meg Ausztriában a *Wiener Gruppe* elnevezésű művészi, de főképp írókból álló csoportosulás, mely esetén a *Gruppe 47*-től kissé eltérően már azonos művészetfelfogásbeli elvek is megfogalmazódtak. Az 1946-ben alakult Art Club folytatásaként létrejött csoport Hans Carl Artmann vezetésével (RÜHM 1985, 7–36) olyan művészeket – építészeket, zenészeket, költőket (például Friedrich Achleitner, Oswald Wiener, Konrad Bayer, Gerhard Rühm) – fogott egybe, akik a vizuális és hangköltészet irányába is tájékozódtak, továbbá a nyelv kifejezőképességébe vetett kételyből kiindulva fogalmazták meg közösnek nevezhető ars poeticájukat, miszerint a poétikai aktus olyan költészet, mely ellenáll bármiféle utánpótlásnak/ábrázolásnak, beleértve a nyelvet, zene vagy írás általi közvetítését is (RÜHM 1985, 10).

A közös fellépés mindkét csoportnál jelentős legitimációs erőt jelentett, s míg a *Gruppe 47* ülései a későbbiek folyamán a teljes irodalmi nyilvánosság tekintetében, tehát a kiadók és a média számára is kiemelt jelentőséggel bírtak (KAISER 1967,

137–139), addig a *Wiener Gruppe* inkább követőit tekintve vált jelentékeny tényezőjévé az osztrák irodalmi életnek. Ez utóbbi csoport hatása azonban az *Aktionsgruppe Banat* szempontjából sem elhanyagolható, s amellett, hogy egyik közös megjelenésük mottójául a bécsi művészek egy alkotását (*Wire Wegbereiter*) választották, a nyelvről vallott felfogásuk is meglehetősen közel állt bécsi alkotótársaikéhoz – kiemelten említhetjük itt például a nyelvjárási formák megjelenését s az avantgárd kísérletezést mindkét csoport költészetében (DOPPLER 1987, 60–68). Mindez azonban a legkevésbé jelenti azt, hogy a bánági írók csoportja meglegedett volna a bécsi kollégák elérte eredményekkel, sokkal inkább a kiindulópontot jelzi, mely aztán az *Aktionsgruppe* szövegeit tekintve önálló irányt vett (TUDORICĂ 1997, 59).

Az *Aktionsgruppe Banat* szerzőinek szöveg- és nyelvfelfogása mellett fontos röviden érintenünk társadalomszemléletüket, majd a tágabb és szűkebb társadalmi környezetet, melyek részben hozzájárultak irodalomfelfogásuk alakulásához is. Richard Wagnerék nemzedéke azon Romániában felnőtt generációhoz tartozott, akik nem tapasztalták meg személyesen a romániai németiség 1945 utáni deportálását, ahogyan az ötvenes évek sztálinista politikáját sem. A szerző az *Aktionsgruppe* megalakulásának és működésének körülményeiről valló írásában kitér arra, hogy világszemléletük formálódásában jelentős szerepet játszott a hetvenes évek elejének szabadabb légköre, ahogyan arra is, hogy a szocializmus és a kommunizmus számukra nem elvetendő eszme, sokkal inkább megvalósítható és ugyanakkor jobbra tehető, tehát bírálható társadalmi programként körvonalazódott (WAGNER 1990, 123). Emellett fontos megemlíteni, hogy szűkebb környezetük alatt azon bánági sváb falvakat kell értenünk, melynek idősebb generációja részt vett a második világháborúban, s eleven élményként élt bennük a nagy német eszme nemrég leáldozott szelleme.

A fentebbieket figyelembe véve, továbbá az *Aktionsgruppe* szövegeit olvasva tehetjük meg azt a megállapítást, hogy az írások – mind a prózát, mind a lírát tekintve – jelentős része a politikai vagy közköltészet kategóriájába is sorolható. A cso-

porthoz tartozó alkotók egyszerre kritizálták a harmincas-negyvenes évek nemzetiszocialista ideológiáját (WAGNER 1972, 67), ugyanakkor jelenük kommunista-szocialista (beteljesületlen) eszméit is kérdéssé tették (LIPPET 1990, 52). E reflexió azonban nem csupán gondolati szinten történt meg, hanem ezzel párhuzamosan – talán ebből következőleg is – a kifejezés, a megnyilvánulás nyelve is az irodalmi megszólalások tárgya lett. Magára az írásra történő reflektálás előtérbe helyezte egyúttal a nyelvet is, azt a német nyelvet, amelyre egyszerre volt hatással a bánági svábok helyi dialektusa, ugyanakkor a német irodalom jelentette irodalmi nyelv is. A nyelvjátékok meggyapardása, továbbá a német helyesírás néhány alapvető szabályát figyelmen kívül hagyó írásmód jellemezte a lírai és prózai szövegeket egyaránt, s ebből egyfelől kiolvasható a helyi nyelvjárástól való elhatárolódás gesztusa, másfelől a nyelv alakíthatóságának és teremtőerejének ideája (ORTINAU 1992, 114–115), mely mögött a (nyelvi/irodalmi) megújulás, az újramezdés iránti törekvés is felfedezhető (STERBLING 1992, 210–218). Mindezen jellegzetességek – tehát politikai költészet, nyelvi játék és elbizonytalanítás – egyúttal az olvasó megszólításának és aktiválásának igényét is magukkal hordozzák, hiszen a szövegek mind gondolatilag, mind nyelvileg provokáló jelenléte egészen másfajta olvasói magatartást várt el, mint az korábban megszokott volt.

Az már egy egészen másik kérdés, hogy ez utóbbi mennyire volt sikeres. Az mindenesetre bizonyos, hogy a hivatalosan alig három évig működő csoport legbuzgóbb olvasói a titkosrendőrség, azaz a Securitate ügynökei voltak, akik 1975-ben betiltották az *Aktionsgruppét*, és William Totok, Richard Wagner, Gerhard Ortinau írókat, továbbá Gerhardt Csejka kritikust hamis vádakkal le is tartóztatták. A feloszlatás után még a nyolcvanas évek közepéig az Adam Müller-Guttenbrunn irodalmi kör volt az, amely a bánági német írók számára a csoportos fellépés lehetőségét biztosította, egészen addig, míg a diktatúra utolsó éveiben el nem kezdődött a németek emigrálása. Hogy véget ért az *Aktionsgruppe Banat* tevékenysége, az nem kérdés,

azonban az egyes írók és költők életműve napjainkban is alakul még. Továbbá érdemes figyelmet szentelni az azóta is folyamatban lévő recepciónak is, hiszen ennek alakulása, súlypontjai szintén érdekes fejleményeket rejtenek.

A csoport 1975-ös megszűnése után jó ideig az *Aktionsgruppe Banat*ról szóló irodalomtörténeti és kritikai diskurzus – az egyes csoporttagok mellett – szintén hallgatásra volt ítélve. Peter Motzan 1980-ban megjelent irodalomtörténete (MOTZAN 1980), mely elsősorban a romániai német líra 1944 utáni történetét és poétikai hangsúlyait kívánta összefoglalni, látványosan hallgat az alig egy évtizeddel korábbi csoportos fellépésről. Az egy évtizeddel azelőtt megjelent Kántor–Láng-féle romániai magyar irodalomtörténethez hasonlóan (KÁNTOR és LÁNG 1973), Motzan az összegzés kiindulópontjául a(z irodalom)politikailag előírt 1944-et választja, s magyar párjához hasonlóan („romániai magyar”) rögzíti a romániai német (*rumäniendeutsch*) elnevezést a Romániában születő német irodalom tekintetében. A Motzan-féle irodalomtörténet homályos fogalmazással, Gerhard Csejka kritikusi munkássága révén említ csupán egy feltörekvő, a hetvenes évek elején színre lépő generációt, mely „dialektikus-dialogikus” poétikáját tekintve újat hozott a romániai német líra alakulásában (MOTZAN 1980, 50–51). S míg Peter Motzan alapvetően mind az erdélyi szász, mind a bánági sváb írók műveit elemezve és áttekintve építi fel romániai német líratörténeti monográfiáját, addig a kilencvenes évek második felében a már idézett Cristina Tudorică jelentősen megváltoztatja a hangsúlyokat, mikor a romániai német irodalom „utolsó korszakát” tárgyalva elsősorban – szinte kizárólagosan – az *Aktionsgruppe Banat* tagjait emeli ki interpretációjában. Rolf Bossert, Herta Müller, Richard Wagner, Klaus Hensel és Werner Söllner líráját és prózáját értékelve egyfelől elmozdítja az eddigi értelmezések líraközpontú megközelítéseit, másfelől arra is kísérletet tesz – Deleuze és Guattari a kisebbségi irodalmakat érintő megfontolásai alapján (DELEUZE és GUATTARI 2009, 33–56) –, hogy kiemelje a romániai német irodalmat a hagyományos – politikailag értelmezett – kisebbségi szerepkörből.

A kutatás irányainak és figyelmének hangsúlyváltozását rögzíti Olivia Spiridon 2002-ben megjelent monografikus munkája, mely immáron a háború utáni időszak irodalmát elsősorban a prózára fókuszálva dolgozza föl. Amellett, hogy Spiridon munkájának prózaközpontúságát természetesen befolyásolhatta a szerzők kilencvenes évektől megjelenő prózai műveinek sokasága, vizsgálata ráirányította a figyelmet egyfelől az *Aktionsgruppe* tagjainak epikai műveire, másfelől a hetvenes években – nem csupán a csoport tagjai esetében érzékelhető – tendenciára, mely a rövidtörténet (*Kurzgeschichte*) előtérbe kerülését mutatta (SPIRIDON 2002, 142–143).

Ha a három csoport közös jegyeit kívánnánk összegezni, mindenképpen látható, hogy a csoportos fellépés egyik tulajdonsága a korábbi irodalom- és nyelvfelfogással való szembevetés – megkockáztathatjuk: ennek felszámolása. Ez a *Wiener Gruppe* és az *Aktionsgruppe Banat* esetén az avantgárd kísérletező jellegét viseli magán, míg ha a *Gruppe 47* korai prózai törekvéseit hasonlítjuk össze a bánságiak epikai alkotásaival, akkor a rövidtörténet erőteljes jelenlétével számolhatunk, ami a későbbiekben hosszabb lélegzetvételű prózai munkákhoz vezetett mindkét esetben. Ezen összevetések irodalomtörténeti rögzítése többnyire megtörtént, azonban az összehasonlító kutatások további eredményeket hozhatnak a csoportos (ön)reprezentáció formáit illetően is, nem elhanyagolva azt a tényt, hogy az *Aktionsgruppe Banat* esetén a közös fellépés egy olyan közösségi identitást is eredményezett, mely felülírja a „kisebbségi sorsközösség” hagyományos – irodalomtörténetileg is beágyazott – kategóriáját, és ez más szempontú megközelítéseket tesz lehetővé és kívánatosá.

HIVATKOZÁSOK

- Heinz Ludwig ARNOLD (2004), *Die Gruppe 47*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt.
Gilles DELEUZE és Félix GUATTARI (2009), *Mi a kisebbségi irodalom?* in *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, Budapest, Qadmon, 33–56.

- Alfred DOPPLER (1987), *Die »Wiener Gruppe« und die literarische Tradition*, in Walter-Buchebner-Gesellschaft (szerk.), *die wiener gruppe*, Wien-Köln, Böhlau, 60–68.
- Joachim KAISER (1967), *Die Gruppe 47 lebt auf*, in Reinhard LETTAU (szerk.), *Die Gruppe 47*, Neuwied-Berlin, Hermann Luchterhand, 137–139.
- KÁNTOR Lajos és LÁNG Gusztáv (1973), *Romániai magyar irodalom 1944–1970*, Bukarest, Kriterion.
- Johann LIPPET (1990), *Versuch einer diagnose*, in Wilhelm SOLMS (szerk.), *Nachruf auf die rumäniendeutsche Literatur*, Marburg, Hitzeroth.
- Peter MOTZAN (1980), *Die rumäniendeutsche Lyrik nach 1944. Problemaufriss und historischer Überblick*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Gerhard ORTINAU (1992), *Die Moritat von den 10 Wortarten der traditionellen Grammatik*, in Ernest WICHNER (szerk.), *Ein Pronomen ist verhaftet worden. Die frühen Jahren in Rumänien – Texte der Aktionsgruppe Banat*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, a *Wire Wegbereiter* című, közösen jegyzett írás részeként.
- Gerhard RÜHM (1985), *Vorwort*, in Gerhard RÜHM (szerk.), *Die Wiener Gruppe. Texte, Gemeinschaftsarbeiten, Aktionen*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 7–36.
- Olivia SPIRIDON (2002), *Untersuchungen zur rumäniendeutschen Erzählliteratur der Nachkriegszeit*, Igel, Oldenburg.
- Anton STERBLING (1992), *Aktionsgruppe – oder ähnlich so*, in Ernest WICHNER (szerk.), *Ein Pronomen ist verhaftet worden. Die frühen Jahren in Rumänien – Texte der Aktionsgruppe Banat*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 210–218.
- Cristina TUDORICĂ (1997), *Rumäniendeutsche Literatur (1970–1990). Die letzte Epoche einer Minderheitenliteratur*, Tübingen-Basel, Francke.
- VIZKELETY András (1964), *Előszó*, in VIZKELETY András (szerk.), *Özönvíz után. Válogatás a Gruppe 47 német írócsoport műveiből*, Budapest, Európa, 7–10.
- Richard WAGNER (1972), *Banater Rühreilandschaft*, in Eduard SCHNEIDER (szerk.), *Wortmeldungen. Eine Anthologie junger Lyrik aus dem Banat*, Temeswar, Facla.
- Richard WAGNER (1990), *Die Aktionsgruppe Banat. Versuch einer Selbstdarstellung*, in Wilhelm SOLMS (szerk.), *Nachruf auf die rumäniendeutsche Literatur*, Marburg, Hitzeroth.